Andrzej Giza, *Znaczenie symbolu smoka w kulturze Państwa Środka*, [w:] *Krajobraz semantyczny wsi i miast*, red. Józef Marecki, Lucyna Rotter, Kraków 2016, s. 215–224 (Symbol – Znak – Rytuał).
DOI: http://dx.doi.org/10.15633/9788374385183.13

mgr Andrzej Giza

UPJPII w Krakowie

Znaczenie symbolu smoka w kulturze Państwa Środka

Abstrakt: The dragon in Chinese cultural heritage is one of its oldest and most important symbols. This mark is inseparable to China's history but it's also very significant to China's everyday life. In Chinese culture dragons were always pictured as creatures of kindness and good luck in opposite to European percetpion, where dragons were always illustrated as perpetrators. What should we learn about Chinese dragons?

Key words: Chinese, dragon, symbols

Od najdawniejszych czasów realne i nierealne wyobrażenia smoków przynależne są kulturze – zarówno europejskiej jak i azjatyckiej. Co ciekawe, symbolika smoka pojawia się również w obu Amerykach. Jego motyw obecny jest w większości kultur praktycznie w każdym zakątku świata od pradawnych czasów. Jednym z pierwszych zjawisk, jakie można dostrzec podczas studiowania wizerunków smoków zapisanych w mitach, legendach i podaniach jest ich częste utożsamianie z wężem. Często wąż jest tożsamy ze smokiem lub zawiera się w nim – stanowiąc podstawę jego anatomii. Problem ten uwidacznia się już w etymologii: greckie *dracon* określa zarówno „węża" jak i „smoka"; stąd też wzięły swój początek łacińskie *draco*, francuskie i angielskie

dragon czy niemieckie *Drache*[1]. Smoki możemy znaleźć w starożytnym Babilonie, Persji, mitologii greckiej, germańskiej, skandynawskiej, indyjskiej, chińskiej, w wierzeniach indiańskich czy legendach arturiańskich. Pierwsze wizerunki takich stworzeń pojawiły się w Egipcie i Mezopotamii, z czasem obszar ich powstawania rozszerzył się na wschód, aż po Chiny by w konsekwencji objąć także cały kontynent europejski[2].

Smok, jako jeden z podstawowych symboli Państwa Środka, przywodzi odbiorcom na myśl toposy, dzięki którym chińska kultura stanowi nieskończone źródło fascynujących inspiracji. Baśniowy, latający, ogniowładczy… przymiotniki można mnożyć, jednocześnie dodając przynależny, a może nawet zespolony z kulturowym dziedzictwem Chin obraz. Doskonale pokazuje to zmitologizowana postać Huangdi – Żółtego Cesarza (ok. 2600–2700 przed Chr.), którego majestat wyobrażał właśnie smok utożsamiany z władzą ziemską i niebiańską, stanowiąc jednocześnie emanację nieskończonej doskonałości.

Jak zatem wyobrażano sobie smoka, którego pierwsze przedstawienia pojawiały się już w epoce brązu, czasach w których nie znano jeszcze pisma?

Ich wizerunek stanowił konglomerat wielu przedstawień innych współczesnych Chińczykom zwierząt, takich jak m.in.: jeleń, królik, krowa, wielbłąd, tygrys, żaba, jastrząb oraz wąż. Smok chiński pogrążony jest w odwiecznym, harmonijnym i cyklicznym ruchu: najpierw skrywa się w głębinach wód, później wyłania się z nich i pojawia na polach, aby wreszcie wzbić się w powietrze. Na potrzeby mitu o Żółtym Cesarzu stwór ten stanowił z jednej strony personifikację władcy – w ciele węża z grzbietem i ogonem ryby, jelenimi rogami, jastrzębimi szponami i oczami demona, z drugiej wysłannika niebios,

1 W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 391.

2 H. Biedrmann, *Leksykon symboli* Warszawa 2001, s. 339–341; S. Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie,* Warszawa 2002, s. 294–298; *Smoki. Mity, symbole, motywy,* Kraków 1997, passim.

który zstąpił na ziemię, by przeprowadzić w zaświaty nieśmiertelnego Huangdi[3].

W przeciwieństwie do europejskich dokonań tych stworów, które rozsławia chociażby legenda o *Smoku Wawelskim*, chiński smok od starożytnych czasów przynosił, a nie odbierał życie, pojawiając się jako opiekun pod postacią mitologicznego ducha deszczu i wody. Semantyka motywu smoka to znakomity przykład na koegzystencję funkcjonowania jednego zjawiska w różnych kręgach kulturowych. O europejskiej recepcji tej symboliki zadecydowały średniowieczne legendy chrześcijańskie wyobrażające smoka, jako ziejącego ogniem gada z pazurami lwa, skrzydłami orła i ogonem węża, symbolizującego grzech i pogaństwo. Metaforę tę zaczerpnięto z Apokalipsy*: Michał i aniołowie walczyli ze smokiem (tj. Lucyferem, wodzem upadłych aniołów). I zrzucony został ów smok wielki, wąż starodawny nazwany «diabłem i szatanem», który zwodzi cały świat* (Ap 12, 7–9)[4]. Ten trudny do pozazdroszczenia, niepożądany wizerunek ugruntowały m.in. późnośredniowieczne obrazy Hansa Memlinga (1430–1494) czy Hieronima Boscha (1450–1516) oraz nowożytne dzieła m.in. Jacopa Tintoretta (1518–1594) czy Petera Paula Rubensa (1577–1640), na których św. Jerzy wymierza sprawiedliwość unicestwiając bestię. Smok stanowi zatem istotny element kosmogoniczny – jest ucieleśnieniem zła – chaosu, a jego pokonanie, strącenie w otchłań uosabia zwycięstwo nad złem i uporządkowanie świata. I tak zło obrazowane przez smoka pojawia się w wielu emanacjach – Lewiatana – *węża płochliwego,* […] *węża krętego;* […] *potwora morskiego* (Iz 27, 1)[5]; jego męskiego, lądowego odpowiednika, Behemota – opisanego w księdze Hioba, a także w Proroctwie Izajasza i wśród Psalmów. Inny biblijny stwór to Rahaab – *Ty ujarzmiasz pyszne morze, Ty poskramiasz jego wzdęte bałwany.*

3 MaDar [Katarzyna Liwak-Rybak], *Mitologie Świata – Ludy starożytnych Chin*, Warszawa 2008, s. 87.

4 Por też: W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985, s. 1081.

5 Cytaty z Biblii za: *Biblia Tysiąclecia,* Poznań–Warszawa 1971.

Ty podeptałeś Rahaba jak padlinę, rozproszyłeś Twych wrogów możnym Twym ramieniem (Ps 89, 10–11). Słowa te są odbiciem fragmentu księgi Izajasza: *Czyżeś nie Ty poćwiartowało Rahaba, przebiło Smoka? Czyżeś nie Ty osuszyło morze, wody Wielkiej Otchłani, uczyniło drogę z dna morskiego, aby przejść mogli wykupieni?* (Iz 51, 10–9). Czy wreszcie wspomnieć należy opisy biblijne samego szatana, który pod postacią węża zwiódł w raju Adama, a w Apokalipsie św. Jana powraca już w swojej pełnej smoczej formie – *wielki Smok barwy ognia, mający siedem głów i dziesięć rogów* […] *i ogon jego zmiata trzecią część gwiazd niebieskich* (Ap 12, 3–4). Nic więc dziwnego, że w legendach, mitach i literaturze europejskiej smoki porywały, gwałciły, siały spustoszenie i po dziś dzień dla Europejczyków są synonimem strachu lub zjawiskiem zarezerwowanym dla literatury fantasy.

Zgoła odwrotnie sprawy te mają się w Państwie Środka. Smok jest symbolem męskości, yang, dobrobytu i szczęścia. Niezwykle interesujący jest fakt, iż złe smoki pojawiające się w mitologicznych chińskich historiach o herosach walczących ze smokami, to przybysze z zewnętrz, stworzenia pochodzące zza „muru" – z obcego świata.

Rozkwit obecności smoczej symboliki następuje w złotych wiekach, którymi nie są tylko czasy panowania dynastii Han (206 przed Chr.–220 po Chr.) czy Tang (618–907), wiązane z okresem prosperity gospodarczej czy rozwojem nauki i sztuki państwa, ale także legendarne dzieje chociażby przywołanego już wcześniej protoplasty narodu za jakiego uważany jest Żółty Cesarz. Wtedy to, dochodzi do utożsamienia cesarza i władzy z symbolem smoka i cesarz uzyskuje wyłączne prawo do posługiwania się jego pięciopalczastym wizerunkiem. Jedną z różnic w podejściu do otaczającej rzeczywistości jest ta, iż mitów i legend, wbrew popularnemu porzekadłu naszych przodków, Chińczycy nie odkładają na półki. Inaczej mówiąc przynależne do naszego kręgu kulturowego dzieje mitycznych herosów, znane ze starożytnych opowiadań Greków czy Rzymian, ze współczesnej europejskiej perspektywy stanowią jedynie zbiór tekstów literackich pobudzających wyobraźnię, tymczasem jak pokazuje dziedzictwo kulturowe Chin mity nie są zapomniane i nie

stanowią symbolu przeszłości ale bez przerwy wpływają na kształtowanie wyobraźni i świadomości społecznej i kulturowej. Istnieje zatem wyraźna granica pomiędzy tym co rzeczywiste i nierzeczywiste, realne i nierealne, przynależne racjonalnemu, zachodniemu postrzeganiu świata i temu wschodniemu – orientalnemu i duchowemu. To różnica dwóch przestrzeni życiowych, z których w jednej wierzy się w Boga, a w innej w konfucjańskie Niebiosa wyrażające najwyższy moralny byt[6].

I gdzie w tym wszystkim smok? Otóż jest on wszechobecny w chińskim dziedzictwie kulturowym i do dziś dnia stanowi niezwykle częsty motyw wykorzystywany w architekturze, sztuce użytkowej czy modzie. Znaczenie i siła oddziaływania samego przedstawiania smoka miała inną rangę w czasach cesarskich, Republice Chińskiej (1911–1949) oraz Chińskiej Republice Ludowej (od 1949). W czasach cesarskich *do chińskich smoków należało odnosić się z szacunkiem. Można było zwracać się do nich z prośbami. Traktowano je jak sprawiedliwych i łaskawych władców. Z czasem sprawiło to, że smok stał się w Chinach symbolem władzy*[7]. Zgodnie z tradycją, cesarze chińscy pochodzili od smoków i tytułowano ich Synami Smoków. Ich wizerunki obecne są w deseniach szat rodziny cesarskiej i arystokracji. Wyobrażenia smoków pięciopalczastych w okresie panowania dynastii Yuan (1279–1368) przynależne były wyłącznie szatom cesarskim. Trzeba wiedzieć, iż chińskie i tybetańskie smoki mają pięć palców u każdej łapy, zakończone ostrymi pazurami; indonezyjskie i koreańskie po cztery, a japońskie tylko trzy. Co ciekawe ilość smoczych pazurów na szatach odzwierciedlała również hierarchię cesarskiego dworu – jak wspominałem cesarz mógł nosić szaty z wizerunkiem pięciopalczastego smoka, książęta cztero a urzędnicy jedynie trzy. Przedstawienia smoków pełniły role amuletów, wyroczni oraz figur ołtarzowych, do których modły wznosiła m.in. cesarzowa Cixi zwana też Cesarzową Wdową lub Cesarzową Orchideą

6 M. Religa, *Historia Chińczyków,* Warszawa 2013, s. 35.

7 MaDar [Katarzyna Liwak-Rybak], *Mitologie Świata – Ludy starożytnych Chin*, Warszawa 2008, s. 75.

(1835–1908). W okresie panowania ostatniej dynastii Qing (1644–1911), z której wywodziła się przywołana wcześniej Cesarzowa Wdowa, figura smoka znalazła się w polu flagi państwa. Do dziś smocze symbole obecne są w codziennym życiu chińczyków – umieszczenie wizerunku smoka w domu, mężczyźnie ma przynieść wzmożenie sił męskich a kobiecie może zapewnić znalezienie silnego i męskiego partnera.

Niezwykle interesujące jest powiązanie symboliki chińskiego smoka z cyfrą dziewięć oznaczającą w Państwie Środka doskonałość, a także nierozerwalnie związaną z pierwotną siłą „yang", która symbolizowała męski aspekt natury oraz związaną z nim światłość, dodatkowo cyfra „9" symbolizuje doskonałość. Opisowi smoka towarzyszy zatem zawsze cyfra „9" lub jej wielokrotność. Stąd Edward Kajdański[8] w swoich licznych publikacjach powołując się na chińską literaturę wyróżnia dziewięć smoków, synów prasmoka, różniących się od siebie wyglądem, temperamentem oraz upodobaniami. Najstarszy, Bi Xi, ma postać podobną do żółwia i w chińskiej architekturze służy jako podstawa kamiennych stel memorialnych jakie można podziwiać m.in. pod Pekinem w grobowcach cesarskich. Chi Wen, drugi smok, zdobi dachy cesarskich pałaców i świątyń, a trzeci – ryczący Pu Lao – zdobi kołatki drzwi. Bramy więzień zdobi głowa czwartego smoka Bi Ana, a brązowe naczynia kuchenne wiecznie głodny, piąty z kolei, Tao Tie. Mosty przynależą do smoka Ba Xia, miecze do Ya Zi, a lubiący tytoń ósmy smok Suan Ni zdobi kadzielnice i trony Buddy. Najmłodszy ostatni smoczy syn Jiao Tu trzyma pieczę nad drzwiami wejściowymi[9].

Kolejnym ważnym aspektem „smoczej symboliki" jest jego przynależność do czwórki magicznych zwierząt starożytnej chińskiej kosmologii – reprezentujących cztery strony świata. Zwierzęta te, to:

– feniks – symbol kobiecości i odrodzenia, południa, bóg wiatru, yin, uosobienie cnoty i wdzięku;

8 Edward Kajdański (ur. 1925) – polski pisarz, dziennikarz, dyplomata znawca i badacz historii Chin.

9 E. Kajdański, *Chiny – leksykon*, Warszawa 2011, s. 286.

– tygrys – symbol męskości, yang, zachodu, jesieni i śmierci, oznacza siłę i odwagę, żywiołowość, żywotność i śmiałość, zdrowie, wielkość i potęgę ale również niebezpieczeństwo i ryzyko;

– żółw – kryje w sobie tajemnice nieba i ziemi, symbolizuje północ, mądrość, trwałość i niezależność, długowieczność i stabilizację;

– smok – symbol męskości, yang, władca deszczu, wschodu, płodności, życia, doskonałości, władca mórz – w jego paszczy rodzą się perły.

Smok i feniks uosabiają wzajemne dopełnianie się sił yin i yang. Według chińskich legend to smok wyjawił ludziom słynny wykres kolisty przenikających się sił natury. Symbolami ich były przeciwstawne pierwiastki kobiety i mężczyzny, ziemi i nieba, koloru pomarańczowego i błękitu czy wreszcie tygrysa i smoka. Zestawiane razem wizerunki smoka i tygrysa – odwiecznych rywali – pan gór i pan oceanów – stanowią jednocześnie zespolenie pełni cech męskich i siły, symboliczne zaś przedstawianie feniksa i smoka to jeden z najsilniejszych chińskich symboli miłości – pełne zespolenie tego co męskie i żeńskie, obrazują jedność nieba i ziemi, jedność mężczyzny i kobiety. Wzajemne oddziaływanie yin i yang wprawia w ruch wszelkie zmiany, w każdej części yin jest część yang i odwrotnie, z ich wzajemnego oddziaływania i wpływania na siebie rodzi się wszelka zmiana i wszystkie rzeczy w tym pięć podstawowych pierwiastków: ogień, woda, ziemia, drewno i metal.

Nie ma ustalonej liczny i wyróżnionych kategorii smoków – o ile cyfrą symboliczną opisującą smoki jak już wspominałem jest „9", to najczęściej wyróżnia się kilka kategorii smoków wśród których do najpopularniejszych należą:

– smoki nieba (Tiān lóng) – latające, strzegące siedziby bogów i nieba, pięciopalczaste; smoki duchów (Shèn lóng)) – symbol deszczu, przedstawiany często jako zbudowany z chmur i wśród nich dryfujący, sprowadzający wiatr i deszcz, odpowiadający za pomyślność plonów;

– smoki ziemi (Dì lóng) – władcy rzek, jezior, wodospadów, ukrywają się w głębinach, wabią do nich ludzi, zdarza im się obcować z kobietami i płodzić pół ludzkie pół smocze potomstwo;

– wodne smoki (Jiāo Lóng) – zamieszkiwały góry i mokradła lub piaski pustyni, były szkodliwe, wysysały ludzką krew lub połykały ludzi w całości, miały wężowe pokryte łuską ciała i cztery kończyny;

– skrzydlatego smoka (Yìnglóng) – wspomógł w walce Żółtego Cesarza, często również uważany za władcę deszczu;

– smoki strzegące skarbów (Fú cáng lóng) – zamieszkujące jaskinie głęboko w górach, strzegące kosztowności i klejnotów, każdy z nich posiada perłę, której dotknięcie powoduje jej rozmnożenie a która symbolizuje mądrość.

Ciekawe, że część smoczych atrybutów obecnych w Państwie Środka przypisać możemy smokom zachodu. Oprócz opisanych wcześniej różnic wiązania smoków orientalnych z dobrem, dawaniem, pomyślnością a smoków zachodu ze złem, chaosem i zniszczeniem widzimy również ewolucję w ich wyglądzie. Chińskie smoki anatomicznie pozostaną wierne swojemu pierwotnemu wężowemu wizerunkowi a smokom zachodnim wyrosną skórzaste skrzydła a ciało upodobni się do jaszczurzego. Co ciekawe cechy chtoniczne, negatywne takie jak wężowość w orientalnej tradycji nie mają wpływu na charakter wschodnich smoków niezmiennie dobry a w kulturze zachodu mimo że zastąpione cechami uranicznymi, pozytywnymi (skrzydła) nie zmieniają ich złego wizerunku. Widoczne jest zatem, że słowa Kempińskiego, o elementach uranicznych i chtonicznych[10], odnosić możemy jedynie do smoków europejskich czyli zachodnich. Tradycyjny kanon tych stworzeń obejmuje również szereg zachowań – takich jak gromadzenie skarbów, pożeranie dziewic czy wreszcie nieustanne walki z rycerzami. Tu łatwo już o paralele – słynny Smaug[11] z *Hobbita* Johna Ronalda R. Tolkiena swoje zamiłowanie do skarbów i kosztowności dzieli zarówno z chińskimi sokami strzegącymi skarbów jak i zaludniającymi

10 M. Kempiński, *Słownik mitologii ludów indoeuropejskich*, Poznań 1993, s. 385.

11 Smaug – postać ze stworzonej przez J.R.R. Tolkiena *Mitologii Śródziemia*. Był ognistym skrzydlatym smokiem, największym przedstawicielem tego gatunku w „Trzeciej Erze", głównym przedstawicielem sił zła w *Hobbicie*.

literaturę fantasy pobratymcami choćby smokami z trylogii *Ziemiomorze* Urszuli Le Guin czy legendarnym Fafnirem[12] pokonanym ostatecznie przez Zygfryda. Legenda o Beowulfie[13] łączy smocze upodobanie do obcowania z ludźmi z chińskimi smokami ziemi. O ile jednak smoki zachodu na trwałe zasilają literaturę – ostatnio zawrotną karierę zrobiły dzięki superprodukcją filmowym, takim jak: *Gra o tron* adaptacji sagi *Pieśń ludu i ognia* amerykańskiego pisarza George'a R.R. Martina oraz historii o najsłynniejszy młodocianym czarodzieju *Harrym Potterze* – o tyle chińskie smoki nadal są potężnym symbolem chińskiej kultury.

Cesarstwo chińskie upadło w roku 1911 a wraz z nim do lamusa historii odeszły dworskie ceremoniały cesarzy-smoków. Rewolucjonistą pod przywództwem charyzmatycznego Sun-Jat-sen'a[14] nie udało się zbudować socjalistyczno-demokratycznego państwa, które musiało uznać wyższość auto-kreacjonistycznym hasłom Mao Zedonga[15]. Chińczycy, którzy po 1949 roku rozpoczęli budowę nowego komunistycznego państwa, odrzucili wedle założeń patrymonium przynależne cesarstwu i Synom Smoka. Wraz z nastaniem Chińskiej Republiki Ludowej i Mao wraz z jego robotniczymi pobratymcom władzom państwa bliżej było do idei przeświecającym futurystą, czy włoskim faszystą, a niżeli wielowiekowym tradycjom Państwa Środka. Wraz z Rewolucją Kulturalną Chińczycy oddalali się od czterech tysięcy lat dziedzictwa, a począwszy od rządów Deng Xiaopinga[16] otwierają się na zachodnie kultury, którym

12 Fafnir – postać mitologii germańskiej i skandynawskiej wyobrażająca przerażającego smoka, którego wyróżniała przebiegłość i inteligencja.

13 Beowulf – epicki poemat heroiczny nieznanego autora, będący jednym z najstarszych dzieł literatury staroangielskiej.

14 Sun-Jat-sen (1866–1925) – chiński polityk i rewolucjonista, przywódca i twórca Kuomintangu. Uznany za twórcę nowoczesnych i demokratycznych Chin.

15 Mao Zedong (1893–1976) – chiński polityk, przywódca kraju w latach 1949–1976; od 1943 roku aż do śmierci przywódca Komitetu Politycznego Komunistycznej Partii Chin.

16 Deng Xiaoping (1904–1997) – polityk chiński oraz przywódca Chińskiej Republiki Ludowej w latach 1987–1989, inicjator reform społeczno-gospodarczych otwierających gospodarkę Chin na świat.

zgodnie z wcześniej postawioną tezą daleko do fascynującej orientalistyki. Wraz z częściowym przejęciem przez społeczeństwo chińskie kanonów zachodniego modelu życia opartego na konsumpcyjno-liberalnym modelu popkulturowego życia Chińczycy nie zapominają o swojej wielowiekowej tradycji, którego jednym z elementów jest bohater artykułu – smok, obecny w przestrzeni publicznej i duchowej Państwa Środka. Potwierdzeniem tej tezy oraz faktu symbolicznego znaczenia smoka w codziennych praktykach Chińczyków stanowi zodiak Państwa Środka, którego jednym z bohaterów jest smok. Najbliższy rok smoka przypada w 2024 roku, a osoby które urodzą się w nim cechować będzie: spryt, charyzmatyczność, perfekcjonizm, inteligencja oraz samowystarczalność.

Bibliografia

Biedrmann H., *Leksykon symboli* Warszawa 2001.

Kajdański E., *Chiny – leksykon*, Warszawa 2011.

Kempiński M., *Słownik mitologii ludów indoeuropejskich*, Poznań 1993.

Kobielus S., *Bestiarium chrześcijańskie,* Warszawa 2002.

Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985.

Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1990.

MaDar [Katarzyna Liwak-Rybak], *Mitologie Świata – Ludy starożytnych Chin*, Warszawa 2008.

Myszewska-Dekert A., *Istoty mityczne* [w:] B. Szczepanowicz, A. Mrożek, *Atlas zwierząt biblijnych,* Kraków 2007.

Religa M., *Historia Chińczyków,* Warszawa 2013.

Smoki. Mity, symbole, motywy, Kraków 1997.